

1. cultuurbeleid in spagaat: eenheid of verscheidenheid?

Onderzoek naar de betekenis van culturele diversiteit in het landelijke en grootstedelijke cultuur(educatie)beleid

Vera Meewis

“Het ministerie van OCW is ervan overtuigd dat cultuureducatie een bijdrage kan leveren aan het besef van leerlingen dat zij leven in een multiculturele samenleving.” Dit concludeert Cultuurnetwerk Nederland (2005, p. 5) op basis van verschillende nota's over het beleidsprogramma Cultuur en School. In het cultuurbeleid worden voor cultuureducatie eigen doelen en verwachtingen uitgesproken, onder meer voor cultuurdeelname, persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke opbrengst. Maar omdat deze altijd onderdeel zijn van de algemene visie op cultuurbeleid, is de plaats en het belang van culturele diversiteit wisselend wel of geen punt van grote aandacht. In dit hoofdstuk zet ik verschillende spreekposities over culturele diversiteit, in de zin van etnische achtergrond¹, uiteen en ga ik na op welke manier het discours over culturele diversiteit de doelen voor cultuureducatie beïnvloedt. Hiervoor maak ik een kritische analyse van het cultuurbeleid van het Rijk vanaf 1995 tot heden en van het actuele beleid van de vier grote steden van Nederland.²

1.1 het begrip culturele diversiteit

De overheid geeft, binnen haar visie op de veranderende verhoudingen in de maatschappij, via haar beleid vorm aan de specifieke betekenis van diversiteit voor de kunst- en cultuursector. Hoe kunnen bevolkingsgroepen met een niet-westerse culturele achtergrond beter betrokken worden bij kunstproductie en cultuurdeelname? Op deze vraag proberen bestuurders en ambtenaren een antwoord te formuleren. Er wordt wisselend gedacht over als: Moet er ruimte zijn voor de eigen cultuur? Moet er sprake zijn van vermenging? Is cultuur doel op zich of is ze een middel voor de emancipatie en integratie van leden van etnische groepen of voor het doorbreken van de culturele barrières tussen bevolkingsgroepen? Moet de focus moet liggen op de etnische groep of op de individuele identiteit?³ Cultuur wordt in ieder geval naar voren geschoven als belangrijke factor in het maatschappelijk samenleven.

Sprekend over de multiculturele samenleving wordt vaak de term culturele diversiteit gebruikt. Er zijn verschillende invalshoeken om het over culturele diversiteit te hebben. De inhoud die aan dit begrip wordt toegekend, is niet eenduidig. Binnen wetenschap en praktijk bestaat geen consensus over de betekenis van culturele diversiteit.

Zo heeft Scheffer er bijvoorbeeld moeite mee, omdat culturele diversiteit een term is die alles wil omvatten en daarmee een holle term wordt. Hij zegt: “Met dit soort terminologie willen we explicitering vermijden. Waar hebben we het over? Met culturele diversiteit proberen we een gezamenlijkheid te benoemen die we daarna gelijk ontkrachten” (2008, p. 3). Scheffer heeft het liever over het streven naar een open samenleving waar ruimte is voor meningsverschillen en gezamenlijkheid.

Anderen proberen wel een invulling te geven aan culturele diversiteit. In een publicatie van Cultuurnetwerk Nederland omschrijft Miellet (2000, p. 6) het als een schijnbaar neutraal containerbegrip: “De overkoepelende term culturele diversiteit lijkt vooralsnog een veilig, niet beladen begrip te zijn voor een complex en veelzijdig fenomeen dat multiculturaliteit, interculturaliteit, wereldcultuur en cultuurparticipatie van diverse etnische-culturele bevolkingsgroepen omvat.” Cultuurnetwerk Nederland (2005, p. 11)

stelt in een later rapport dat cultureel divers een ‘sociaal en politiek beladen’ begrip is, waar vaak de tegenstellingen zwart-wit, allochtoon-autochtoon en etniciteit mee in verband gebracht worden.

Van Baarle noemt het begrip culturele diversiteit weer een “genuanceerde woordkeus” binnen het debat. Zij geeft de volgende omschrijving: “Culturele diversiteit is het streven naar meer kwalitatief aanbod uit verschillende culturen om daarmee meer en ander publiek aan te trekken alsook de noemer voor meer actieve participatie in kunst en cultuur. Verschillen laten zien en overeenkomsten zoeken, is daarbij het credo” (2004, p. 97). Saraber (2006, p. 6) vat culturele diversiteit op als vertegenwoordiging van niet-westerse culturen. Dit betreft zowel inhoudelijke aspecten van kunst en cultuur alsook de samenstelling van een groep mensen die bereikt worden.

Culturele diversiteit wordt volgens Schreuder (2008, p. 9) gebruikt als verzamelterm voor cultureel uiteenlopende manifestaties van verschillende kunstvormen, waarbij artistieke activiteiten beïnvloed worden door maatschappelijke ontwikkelingen als migratie, multiculturalisme en mondialisering (voor meer gedetailleerde informatie verwijst ik naar hoofdstuk 8 in deze bundel).

Van der Geest (2006, p. 9) spreekt van een interculturele agenda in de cultuursector, waarbij het doel is een inclusieve cultuur te ontwikkelen, waarvan een rijkgeschakeerde veelheid van makers, publieken en ergoed de bronnen vormen. Als hoofdthema’s op de huidige interculturele agenda noemt zij toegankelijkheid (van publiek, makers en culturele instellingen), pluriformiteit (van bronnen en esthetiek) en de rol van kunst in de maatschappij.

Overeenkomsten in het voorgaande overzicht zijn dat de term culturele diversiteit lijkt in te houden dat er aandacht moet zijn voor de relatie tussen kunst en samenleving (zonder kunst meteen slechts als middel te zien), dat zowel het kunstpubliek als de kring van (professionele) kunstenaars divers kunnen (moeten) zijn en dat uitwisseling en interactie tussen cultuuruitingen en tussen doelgroepen centraal lijken te staan. Veelbesproken is het verschil tussen multiculturaliteit en interculturaliteit. Multicultureel zou dan staan voor het naast elkaar bestaan van min of meer geïsoleerde culturen, terwijl intercultureel duidt op samenwerking en contact tussen verschillende culturen waarbij wederzijdse beïnvloeding mogelijk is (Miellet, 2000, p. 7). Schippers breidt het onderscheid multi- en intercultureel uit tot een continuüm voor culturele diversiteit, met monocultureel als ene uiterste, in het midden multi- en intercultureel en als andere uiterste transcultureel. Monocultureel gaat uit van de dominante cultuur, transcultureel van de grote verscheidenheid aan culturen, waarbij nieuwe hybride vormen ontstaan (Saraber, 2006, p. 13). Multicultureel heeft hierbij steeds een nogal negatieve connotatie. Schreuder trekt dit begrip breder en geeft het een positievere lading wanneer hij constateert dat multiculturalisme bewegingen inhoudt als assimilerend, integrerend, relativerend, dominerend of het zoeken naar cross-overs, versmeltend en hybridisch (2008, p. 22).

1.2 grondhoudingen om met culturele diversiteit om te gaan

Welke houding neemt het overheidsbeleid in ten opzichte van voornoemde posities? Om dit te analyseren gebruik ik de door Saraber onderscheiden zeven grondhoudingen om met cultureel verschil om te gaan. Deze grondhoudingen geven richting aan het denken over culturele diversiteit en leiden tot verschillen in strategie en oplossing (Schreuder, 2008, p. 22). Deze grondhoudingen zie ik als een discours, als een formatie van ideeën over diversiteit. Hoe wordt over diversiteit gedacht? Hoe wordt het gerepresenteerd? In welke richtingen valt het discours over culturele diversiteit uit elkaar?

De tabel hiernaast geeft een overzicht van de zeven grondhoudingen, met een omschrijving en - soms – een verduidelijking of problematisering door mij:

	Grondhouding	Omschrijving	Verduidelijking/ problematisering
1	Universalisme	Individuele verschillen zijn bepalend voor een mensenleven, niet zozeer verschillen die zijn ontstaan door socialisatie, opvoeding, culturele achtergrond	Universalisme wordt hier gebruikt als individualisme en het waarderen van eigenheid Maar universalisme staat ook voor het algemeen gelijke, het erkennen van gemeenschappelijke menselijke waarden en overeenkomsten, kortom van eenheid
2	Achterstandsdenken	Allochtonen hebben een achterstand ten opzichte van autochtonen, en de Nederlandse samenleving heeft de plicht die achterstand weg te werken	-
3	Culturalisme/ Relativisme	Nadruk op culturele achtergrond, cultuurverschillen, cultuurgebonden communicatieproblemen of conflicten; streven naar kennisvergroting over culturele achtergronden van verschillende groepen	Relativisme houdt in dat elke cultuur wordt beschouwd vanuit de eigen traditie, geschiedenis, normen en waarden
4	Culturele integratie	Culturele identiteit is de spil, streven naar harmonieuze integratie van alle Nederlanders, elkaar ontmoeten en samenzijn	Cultuurverschil wordt gevierd, termen als vermenging en verrijking. Niet wordt geconstateerd dat met integratie ook vaak bedoeld wordt dat personen zich identificeren met Nederland, of ‘zich verbonden voelen met de Nederlandse maatschappij’.
5	Pluralisme vanuit etnische diversiteit	Ontwikkeling van gevoeligheid voor cultureel bepaalde verschillen, die verschillen serieus nemen en er ruimte aan bieden, vaardigheden ontwikkelen om ze te hanteren. Raakvlakken met culturalisme, maar meer aandacht voor het omgaan met verschillen	Pluralisme is een combinatie van universalisme met aandacht voor eenheid en ontmoeting en relativisme dat aandacht heeft voor de te onderscheiden groepsidentiteit of culturele identiteit. Het verenigt deze twee uitersten
6	Pluralisme vanuit algemene diversiteit	Idem, maar dan voor verschillen in het algemeen	Culturele diversiteit omvat meer dan alleen etniciteit, zoals klasse, sociale en economische positie, gender, leeftijd, religie, seksuele oriëntatie, historische en persoonlijke ervaringen, stedelijke en rurale tradities, lifestyle, subculturen enzovoorts
7	Postmodern/ ‘third space’/ kritisch of polycentrisch multiculturalisme	erkenning van en aandacht voor politieke invloeden in de interactie tussen culturen, het bestaan van machtsrelaties en dominanties, en zwart-witte tegenstellingen, bewuste omgang daarmee of strategie daarin; erkenning van meervoudige, niet alleen cultureel bepaalde identiteit; naast tegenstellingen liever of óók zoeken naar overeenkomsten op basis van andere ordeningen dan cultureel (zoals jongeren, grootstedelijk)	Saraber geeft aan dat ‘third space’ lijkt op de interculturele benadering, maar dat dit minder vrijblijvend is. Ze zegt: “Verschil wordt niet idealistisch weggemoffeld in een ‘melting pot’, maar bewust ingezet in een zoektocht naar hybride identiteiten” (2006, p. 15). Dit ligt volgens haar erg dicht tegen pluralisme vanuit algemene diversiteit aan.

Hoewel deze grondhoudingen zouden gaan over het omgaan met verschil blijkt bij nadere inspectie dat de universalistische en de postmoderne/'third space' grondhouding niet alleen gaan over verschillen, maar ook over overeenkomsten tussen culturen. En dat zelfs binnen het pluralisme, als manier om om te gaan met verschil, gezocht wordt naar eenheid.

Binnen deze grondhoudingen wordt cultuur gezien als iets wat een individu bindt aan een gemeenschap. Maar de term cultuur kan wisselend gebruikt worden en dit levert soms verwarring op. Cultuur wordt vaak gelijkgesteld aan kunst. Maar in een antropologische benadering staat cultuur voor een bepaalde levensstijl (waarden en normen, betekenissen, rituelen en symbolen), eigen aan een groep, een periode, een volk. Kunst komt in deze betekenis voort uit cultuur. Deze beperkte en brede betekenis van cultuur worden in beleid vaak, zonder verdere explicitering, door elkaar gebruikt. Bij de analyse van beleidsnota's, waarbij ik zoek naar welk van bovenstaande grondhoudingen over diversiteit het beleid typeren, is het van belang dit verschil in betekenis in het achterhoofd te houden.

1.3 landelijk beleid 1997-2008 vergeleken

Periode Nuis

In de cultuurnotaperiode van staatssecretaris Nuis, 1997-2000, doet het begrip interculturaliteit zijn intrede. Hij opent zijn cultuurnota *Pantsers of ruggegraat* (1995) met: "Een stevig cultureel bewustzijn is bijna een voorwaarde voor een open bejegening van anderen" (1995, p. 17). Hij wil de kunst- en cultuuruitingen van migranten extra ondersteunen: "Enerzijds om de desbetreffende groep zelf aan te moedigen; anderzijds om anderen in staat te stellen kennis te maken met een vreemde cultuur die zich in hun eigen omgeving heeft genesteld" (1995, p. 17). Het stimuleren van interculturele activiteiten, waarbij uitwisseling de kern is, staat centraal. De grondhouding van Nuis hier is culturele integratie, gemixt met de grondhouding pluralisme vanuit etnische diversiteit. 'Eenheid in verscheidenheid' is zijn adagium wat integratie betreft. In een door migratie veranderde samenleving ziet hij het als 'culturele' taak van de overheid om "de eenheid te bevorderen met respect en waardering voor de verscheidenheid" (1995, p. 5).

In zijn cultuurnota kiest Nuis eerst voor eenheid en overeenkomst, cultuur is wat mensen gemeen hebben: "Dat geldt voor cultuur in de ruimere betekenis van gebruiken, normen en waarden, maar ook voor cultuur in meer specifieke zin. Naarmate er meer mensen aan deelnemen, kan een cultuur zich rijker ontwikkelen" (1996, p. 5). Later komt de verscheidenheid aan bod: "Dat betekent dat er behalve ruimte voor eigen cultuuruitingen voor verschillende groepen meer raakvlakken en samenspel moeten ontstaan tussen culturen. Dan kan uit een multiculturele een interculturele samenleving groeien, waarin de verscheidenheid de eenheid versterkt en culturele ontmoeting en confrontatie tot het delen van ervaring en tot nieuwe inspiratie leiden" (1996, p. 21). Met zijn beleid wil hij de juiste voorwaarden scheppen voor een evenredige en volwaardige cultuurdeelname aan de 'officiële cultuur' van de groepen migranten en jongeren (1996, p. 15).

Periode Van der Ploeg

Ook in de periode 2001-2004 is culturele diversiteit prioriteit in het beleid. Staatssecretaris Rick van der Ploeg neemt zich in zijn uitgangspuntennotitie Cultuur als confrontatie voor het publieksbereik van cultuur, in de zin van de kunsten en erfgoed, te vergroten en te verbreden en ruimte te creëren voor een meer divers aanbod. Het gesubsidieerde cultuuraanbod en het publiek dat wordt aangesproken benoemt hij als een monocultuur, waarin "de slag naar de cultuur van jongeren en minderheden gemist wordt". Het cultuuraanbod komt volgens hem pas tot leven in de confrontatie met het publiek. Zijn visie gaat uit van verscheidenheid, van verschil, kortom van 'cultuur als confrontatie':

In dat opzicht zijn kunsten en erfgoed niet het bindmiddel van de samenleving, maar de katalysator van ongewapende confrontaties tussen veel verschillende culturele opvattingen en waarden: tussen bijvoorbeeld amateurs en professionals, jonge en oude kunstenaars, allochtone en autochtone kunstenaars, pop en klassiek, beeldende kunstenaars en museumconservatoren, oude en nieuwe media, tussen beschermers van archeologisch erfgoed en monumenten enerzijds en vormgevers en architecten anderzijds, of tussen film en televisie. Dergelijke confrontaties zijn essentieel voor dynamiek in de cultuur, voor betrokkenheid van het publiek, voor ontwikkeling van kwaliteit en kwaliteitsbesef en voor grotere maatschappelijke doorwerking van het beste dat kunsten en erfgoed te bieden hebben (1999, p. 15).

Uit het bovenstaande citaat spreekt een grondhouding die te typeren is als pluralisme vanuit algemene diversiteit.

In zijn nota *Ruim baan voor culturele diversiteit* (1999) gaat Van der Ploeg meer in op culturele diversiteit in de betekenis van etnische afkomst.⁴ Hij heeft het over de bijdrage die het cultuurbeleid kan leveren aan het verminderen van de achterstandssituatie van culturele minderheden in cultuurdeelname. Hier is zijn grondhouding die van het achterstandsdenken. Hij bekritiseert de begrippen interculturaliteit en integratie, wanneer hij het heeft over de bijdrage van cultuur als terrein waar conflicten tussen culturen op vreedzame wijze kunnen worden uitgevochten en waar mensen kunnen leren accepteren om te leven met verschillen (1999, p. 5). Deze begrippen zouden idealiter wellicht een wederkerig proces van uitwisseling en aanpassing inhouden, maar in de praktijk gaat het volgens Van der Ploeg vaak om een eenzijdiger proces waarbij een minderheidscultuur in de dominante meerderheidscultuur opgaat. Hij wijst cultuurbeleid als integratiebeleid af met de volgende stellingen: "Cultuur is geen oplosmiddel, maar eerder een ongewapende confrontatie tussen vele subculturen" (1999, p. 3) en: "In dit kader is noch een situatie waarbij elke bevolkingsgroep zijn eigen cultuur in afzondering beleefd nastrevenswaardig; noch een situatie waarin alle cultuuruitingen van alle bevolkingsgroepen uitsluitend worden afgerekend op hun bijdrage aan culturele integratie" (1999, p. 32). Hij wil meer ruimte voor de eigen cultuur van de verschillende bevolkingsgroepen binnen het gesubsidieerde aanbod zonder dat die eigen cultuur als een statisch gegeven wordt opgevat. Hij heeft het zowel over ruimte voor eigenheid als over ruimte voor ontmoeting (die confronterend kan zijn). Van der Ploegs grondhouding ligt hier tussen pluralisme, met de nadruk op cultuurverschil en conflict, en pluralisme vanuit etnische diversiteit, dat meer aandacht heeft voor het omgaan met verschil en voor ontmoeting.

Periode Van der Laan

In haar cultuurnotaperiode, 2005-2008, pleit staatssecretaris Medy van der Laan voor een krachtig cultureel bewustzijn, waarvan ze aangeeft dat dit "onmisbaar" is in een multiculturele samenleving. Het doelgroepenbeleid van Van der Ploeg heeft volgens haar het verkeerde beeld gecreëerd, namelijk dat de cultuursector moet worden ingezet om maatschappelijke vraagstukken op het gebied van integratie en emancipatie op te lossen (2003, p. 2). Volgens Van der Laan moet het culturele bewustzijn in de maatschappij versterkt worden, niet het maatschappelijk bewustzijn in de cultuur. Ze zegt:

De kracht van cultuur schuilt in zijn innovatief en creatief vermogen, in het vormgeven van het 'aanzien' van ons land, in zijn samenbindend vermogen, in de verworvenheden van ons verleden, maar ook in andere manieren van kijken, in het ter discussie stellen van waarin we ons zeker waanden, en in het steeds opnieuw iken van waarden (2003, p. 2).

Het culturele landschap als geheel dient de diversiteit van de maatschappij beter te weerspiegelen (2003, p. 15). Culturele diversiteit, opgevat als "inhoudelijke rijkdom en veelzijdigheid", is volgens Van der Laan een kenmerk van een dynamische Nederlandse cultuur en het resultaat van interculturele uitwisseling. Culturele diversiteit wordt uitgebreid tot interculturele verrijking, een term die alleen de positieve invloed van diversiteit belichaamt. Nergens wordt expliciet melding gemaakt van diversiteit in etnische afkomst. Haar grondhouding is pluralisme vanuit algemene diversiteit. De bevordering van culturele diversiteit is voor Van der Laan geen doel op zich, maar sluit aan op de gangbare doelen van het cultuurbeleid.⁵

Naast diversiteit noemt Van der Laan integratie het tweede element dat het multiculturele debat bepaalt. De wens dat de zojuist genoemde diversiteit zich ontpopt als een samenbindend vermogen van cultuur noemt ze de multiculturele paradox (2003, p. 15). Hierin geeft ze het culturele erfgoed, de gedeelde taal, cultuur en geschiedenis van de Nederlandse samenleving, een belangrijke rol: "Kennis van ons erfgoed draagt bij aan het cultureel zelfbewustzijn dat onmisbaar is voor het interculturele debat" (2003, p. 15). Ze stelt zichzelf wel de vraag hoe ver de overheid moet gaan om "samenbindend vermogen uit te lokken of af te dwingen". Van der Laans grondhouding typeert ik, hoewel ze hier zelf sceptisch tegenover staat, toch als culturele integratie, omdat haar term cultureel bewustzijn verrijking van en identificatie met de Nederlandse samenleving centraal stelt. Dit combineert ze met de grondhouding pluralisme vanuit algemene diversiteit. Ze geeft aan dat doelgroepenbeleid gericht op jongeren en allochtonen geen recht doet aan de grotere en fijnmazige diversiteit van leefstijlen en (sub)culturen die inmiddels in ons land ontstaan is.

De rol van cultuureducatie

Cultuureducatie heeft sinds de start van het project Cultuur en School in 1997 een vaste plek gekregen binnen het cultuurbeleid. De verwachting is dat de manier waarop de relatie tussen cultuureducatie en culturele diversiteit geconstrueerd wordt in de verschillende cultuurnotaperiodes sterk afhankelijk is van en in overeenstemming is met de algemene visie op culturele diversiteit. Dit blijkt echter niet voor elke bewinds-persoon het geval te zijn.

De *Notitie Cultuur en School* uit 1996 blijkt sterk richting te geven aan de manier van denken van de opeenvolgende bewindslieden. In deze notitie wordt de rol van de school als instelling voor cultuureducatie versterkt. Het onderwijs wordt gezien als een belangrijk kanaal om culturele bagage, in de zin van kunst, cultuur en media, door te geven aan nieuwe generaties. De school is de plek bij uitstek waar kinderen van uiteenlopende herkomst elkaar ontmoeten en iets over elkaars cultuur leren. De verschillende betekenissen van cultuur, als kunst en als levensstijl, worden steeds met elkaar in verband gebracht. Kunst, erfgoed en media worden gerepresenteerd als onderdeel van het grotere geheel van cultuur.

Nuis is een van de opstellers van deze notitie. Hij is van mening dat cultuur het "welbevinden van jongeren en het onderling begrip bevordert", dat cultuur "een middel is tot sociale binding en tegelijk de mogelijkheid geeft tot het uitdragen van het eigene" en dat de school via cultuur "ruimte kan scheppen voor multiculturele diversiteit" (1996, p. 22-23). Hij zegt: "Op de multiculturele school van vandaag kan cultuur een uitstekende stimulans zijn voor kennismaking en uitwisseling en de basis vormen voor gezamenlijk ervaren en beleven" (1996, p.12). In zijn cultuurnota gaat Nuis dieper in op de betekenis van cultuureducatie voor de samenleving. Hij zegt dat leren kennen, herkennen en ervaren wat anderen bezig houdt en beweegt, de maatschappelijke saamhorigheid vergroot en dat cultureel erfgoed, de kunsten en de media daarbij van wezenlijke betekenis zijn (1996, p. 9). De uitleg waarom cultuureducatie aan culturele diversiteit gekoppeld wordt, volgt later wanneer hij aangeeft dat binnen het onderwijs leerlingen samen moeten leren hoe zij straks met gevoel van eigenwaarde en wederzijds respect inhoud kunnen geven aan de interculturele samenleving (1996, p. 21). Via educatieve programma's maken migranten kennis met de Nederlandse cultuur of leren zij hun eigen cultuur opnieuw waarderen.

Confrontatie als vertrekpunt nemen vraagt volgens Van der Ploeg "vanzelfsprekend om een grotere diversiteit in het aanbod, waarin jongeren en culturele minderheden een grotere rol spelen" (2000, p. 16). In zijn cultuurnota zegt hij dat ook in cultuureducatie meer recht gedaan moet worden aan de diversiteit van culturele uitingen in ons land (2000, p. 43). Het project Cultuur en School ziet hij als een van de belangrijkste instrumenten om de doelgroepen jongeren en culturele minderheden te bereiken en toe te rusten om deel te nemen aan cultuur en zo de culturele diversiteit te bevorderen. Over cultuureducatie in relatie tot diversiteit zegt hij het volgende:

Omdat allochtone leerlingen vaak een meervoudige culturele achtergrond hebben, zal het onderwijsprogramma daarmee rekening moeten houden. Dat werkt naar twee kanten: enerzijds zullen deze leerlingen een betere aansluiting vinden, anderzijds zal hun inbreng de blik van hun medeleerlingen op de veelzijdigheid van cultuur verruimen (2000, p. 34).

Cultuureducatie gaat niet alleen om het leren waarderen van kunst en cultuur in het algemeen. In de *Vervolnotitie Cultuur en School* (1998) verwoordt Van der Ploeg dit als volgt:

Ook cultuureducatie kan eraan bijdragen dat leerlingen verschillende culturen en hun kunstuitingen leren waarderen. Het gaat hierbij overigens zeker niet alleen om een kennismaking met culturen in de antropologische zin van het woord. Cultuureducatie rondom het thema culturele diversiteit draagt vooral ook bij aan een zo open mogelijke houding ten opzichte van verschillen in kunsttradities als ook nieuwsgierigheid naar vernieuwingen daarbinnen en daartussen (Min OCW, 1999, p. 8).

Het element van de confrontatie komt hier niet aan de orde, het verdwijnt ten gunste van een "open houding". Dit lijkt een voorwaarde te zijn om confrontatie in een later stadium dan de schooltijd, op een constructieve manier aan te gaan.

In haar brief van 4 juni 2004 over Cultuur en School geeft Van der Laan aan dat educatie in kunst en erfgoed bij uitstek een instrument is voor het versterken van de culturele factor in de samenleving (2004, p. 2). Specifiek over erfgoededucatie zegt ze dat het leerlingen onder meer leert om open te staan voor andere culturen, opvattingen en overtuigingen (2004, p. 2). Ze benadrukt vooral de samenbindende bijdrage van kunst en cultuur: "Het stimuleren van een nieuwsgierige, open houding en het respectvol met elkaar samenleven komen bij uitstek aan bod bij het geven van onderwijs mét en over cultuur. Cultuureducatie levert daarmee een bijdrage aan de interculturele verrijking" (2004, p. 2).

De grondhoudingen culturele integratie en pluralisme vanuit etnische diversiteit worden in alle drie de bewindsperiodes met elkaar gecombineerd. Culturele integratie komt bij Nuis terug in de termen 'sociale binding' en 'maatschappelijke saamhorigheid', bij Van der Ploeg in de 'betere aansluiting' van allochtone leerlingen (bij de samenleving), en bij Van der Laan in de 'samenbindende bijdrage' van kunst en cultuur. Pluralisme vanuit etnische diversiteit verwoordt Nuis met de begrippen 'onderling begrip', 'uitdragen van het eigene', 'kennismaking en uitwisseling' en 'wederzijds respect', bij Van der Ploeg gaat het over 'het verruimen van de blik op de veelzijdigheid van cultuur', op het 'leren waarderen van verschillende culturen en hun kunstuitingen' en een 'open houding'. Van der Laan noemt dit laatste ook, naast 'respectvol met elkaar samenleven'.

Pluralisme en integratie liggen in theorie verder uit elkaar dan in het beleid het geval is. In het beleid wordt, waar het over cultuureducatie gaat, niet duidelijk voor de ene of de andere grondhouding gekozen.

1.4 het huidige beleid

In de cultuurnotaperiode van Minister Plasterk (PvdA), 2009-2012, staat cultuureducatie nog steeds hoog op de cultuurpolitieke agenda. Het wordt zelfs genoemd in het regeerakkoord: "Zij brengt jongeren in contact met onderliggende waarden in de samenleving, historische lijnen, en leert ze om kunst te waarderen en te beoordelen."⁶ Uit Plasterks nota *Kunst van leven* (2007) blijkt dat cultuureducatie onderdeel uitmaakt van het bredere beleidsterrein van cultuurparticipatie, waar ook amateurkunst onder valt. Participatie, het bevorderen dat cultuur meer mensen bereikt, is een van de thema's waar sterk op wordt ingezet. Plasterk vindt dat de overheid ervoor dient te

zorgen dat iedereen de mogelijkheid krijgt als culturele burger deel te nemen aan de samenleving, een brede culturele basis beschouwt hij als voorwaarde voor de ontplooiing van talent. Cultuureducatie past in zijn volgende doelstelling: "Iedere jongere tot 18 jaar dient, actief of passief, vertrouwd te raken met één of meer kunstvormen" (2007, p. 21). Om dit doel te bereiken stelt hij een 10-puntenplan cultuurparticipatie op en richt hij een Fonds voor Cultuurparticipatie in. In een brief van september 2009 over de voortgang van zijn beleidsvoornemens cultuurparticipatie geeft hij aan dat cultuureducatie van belang is voor de overdracht van kennis en traditie en voor talentontwikkeling (2009a, p. 3).

Met een PvdA-minister van OCW en participatie als belangrijk thema van het cultuurbeleid zou de verwachting kunnen zijn dat de aandacht voor culturele diversiteit, deels gebaseerd op de grondhouding van het achterstandsdenken die het socialistische verheffingsideaal kenmerkt, groter zou zijn. Maar nergens noemt Plasterk bevolkingsgroepen apart, hij heeft het over 'elke Nederlander'. Ook in de bestuurlijke afspraken over het Fonds voor Cultuurparticipatie wordt over het doorsnijdende thema 'diversiteit van doelgroepen' aangegeven dat hoewel de nadruk op jongeren ligt, het beleid zich in beginsel richt op alle Nederlanders, nieuwe en oude. Het gaat om alle leeftijden, bevolkingsgroepen en opleidingsniveaus (2008, p. 2). De grondhouding is pluralisme vanuit algemene diversiteit.

Diversiteit wordt alleen in het laatste punt van het 10-puntenplan genoemd: "Structureel geld voor kunst- en cultuurprojecten die een meer divers publiek bereiken en de culturele dialoog in grootstedelijke gebieden aanjagen" (Plasterk, 2007, p. 25). Er wordt geen nadere invulling gegeven aan de betekenis van "divers publiek" en de "culturele dialoog", waardoor dit lege begrippen blijven.⁷ Wel verschijnt in april 2009 een brief aan de Tweede Kamer met als onderwerp culturele diversiteit. Hierin zegt hij dat diversiteit gaat over "over alle aspecten waarin mensen van elkaar kunnen verschillen. Dat is niet alleen etniciteit, maar ook sekse, leeftijd, opleiding, religie, inkomen en seksuele oriëntatie. Het cultuurbeleid is 'inclusief', dus bedoeld voor alle Nederlanders, hetzij als makers, hetzij als publiek" (Plasterk, 2009, p. 1-2). Deze brief betekent geen breuk met zijn eerdere houding.

Door cultureel burgerschap als uitgangspunt te nemen⁸ wordt afgerkend met een notie van cultuur die zegt dat culturele afkomst bepalend is voor het handelen van individuen. Door geen onderscheid te maken in bevolkingsgroepen zegt Plasterk (in navolging van de Raad voor Cultuur in zijn advies *Innoveren, participeren!*) dat identiteit niet alleen wordt bepaald door etnische afkomst. De idee dat identiteit meervoudig en ook actief zelf vorm te geven is, komt voort uit de postmoderne grondhouding. Ook het zoeken naar overeenkomsten op basis van andere ordeningen (zoals burger, jongeren of grootstedelijk) dan de tegenstelling oude/nieuwe Nederlander, autochtoon/allochtoon of westers/niet-westers kenmerkt deze grondhouding. Van de culturele burger verwacht de overheid dat hij of zij een bijdrage levert aan het ontwikkelen van een democratisch functionerende publieke sfeer, waar collectieve culturele identiteiten gevormd worden en waar plek is voor nieuwe ideeën en perspectieven (Meewis, 2008, p. 37-38). Deze focus op burgerschap houdt het gevaar in dat cultureel verschil niet meer aan de orde is, terwijl diverse allochtone groepen wel nog steeds een achterstand hebben in cultuurparticipatie en -productie.

Burgerschap zet het zoeken naar eenheid op de voorgrond, waardoor verschil en verscheidenheid naar de achtergrond verdwijnen. De Canon van Nederland en het Nationaal Historisch Museum, waarmee getracht wordt mensen een groter historisch bewustzijn bij te brengen over de geschiedenis van Nederland, kunnen dan ook in het licht van het zoeken naar gezamenlijke referentiepunten binnen een multiculturele samenleving gezien worden. Door participatie moet kennis van en binding met Nederland ontstaan, met Nederlandse waarden die als burgerschapswaarden universeel geldend, ongeacht de cultuur waar iemand deel van uitmaakt, worden voorgesteld. Zo is ook de grondhouding culturele integratie gecombineerd met universalisme terug te zien, al wordt er alles aan gedaan integratie niet zo te noemen.

1.5 landelijk beleid samengevat

In de periodes Nuis en Van der Ploeg staat etnische diversiteit hoog op de cultuurpolitieke agenda. Het wordt noodzakelijk gevonden om interculturele uitwisseling, op vreedzame of confronterende wijze, tussen mensen van verschillende afkomst, via beleid te stimuleren. Met de beleidsvisie van Nuis komt in het cultuurbeleid de opvatting naar voren dat culturele verscheidenheid inmiddels een realiteit is geworden en er een groeiende noodzaak is ontstaan voor actieve uitwisseling van diverse culturele tradities (Van Heteren en Najand, 2005, p. 42). Bij staatssecretaris Van der Ploeg (PvdA) wordt culturele diversiteit integraal onderdeel en speerpunt van het cultuurbeleid. In de periode Van der Laan verdwijnt etnische diversiteit naar de achtergrond, ten faveure van algemene diversiteit. Zij verbreedt het bereik van het cultuurbeleid door verbindingen te leggen met maatschappelijke sectoren en ontwikkelingen. Culturele diversiteit is hier een onderdeel van.

Waar Nuis het nog volop had over integratie, wees Van der Ploeg dit resoluut af als doel van cultuurbeleid, waarna Van der Laan weer twijfelend sprak over integratie in het kader van het samenbindend vermogen van cultuur. Plasterk heeft het in het geheel niet meer over etnische afkomst, hij spreekt over de 'Nederlander'. Integratie van etnische minderheden lijkt bij hem geen punt meer te zijn, maar de term burgerschap houdt juist integratie in zonder het expliciet te benoemen. Waar Nuis, Van der Ploeg en Van der Laan op het gebied van cultuureducatie de grondhoudingen culturele integratie en pluralisme vanuit etnische diversiteit combineren, plaatst Plasterk dit in de context van cultuuroverdracht, waar een zekere integratiegedachte achter steekt.

1.6 beleid van de vier grote steden

De eigen beleidsruimte van gemeenten om ambities, doelen en strategie op cultureel gebied te bepalen is groot. Gemeenten dragen de verantwoordelijkheid om deelname aan kunst en cultuur voor alle burgers mogelijk te maken. Op het gebied van cultuureducatie hebben gemeenten de taak om de culturele infrastructuur van de gemeente te ondersteunen en cultuureducatieve activiteiten te subsidiëren. Zij zijn een belangrijke partner van het Rijk geweest bij de uitvoering van de landelijke projecten Actieplan Cultuurbereik en Cultuur en School en zijn dit nu opnieuw voor het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht vormen samen de G4. De vier grootste steden van Nederland hebben onder meer een vergelijkbare omvang, bevolkings-samenstelling, woningvoorraad en een grootschalig cultuuraanbod. Daarom kan hun cultuurbeleid goed met elkaar vergeleken worden. De steden schrijven gelijktijdig met de cultuurplanperiode van de rijksoverheid elke vier jaar een eigen cultuurnota.⁹ Vanwege de aanwezigheid van grote groepen mensen met een niet-westerse afkomst in de G4 is het interessant om te bezien hoe zij in hun cultuurbeleid uiting geven aan deze culturele diversiteit. De Raad voor Cultuur gaf in zijn advies *Innoveren, Participeren!* al aan dat diversiteit zich vooral manifesteert in de groeiende pluriformiteit van lokale gemeenschappen. De stad en de wijk zouden de niveaus zijn waarop actief beleid gevoerd wordt om kunst en cultuur in te schakelen bij sociale processen (2007, p.14). De vraag is hoe cultuureducatie hierbij betrokken wordt.

Amsterdam: aandeelhouder in de stad zijn

De gemeente Amsterdam (met een coalitie bestaande uit PvdA en GroenLinks) benoemt in haar *Hoofdpijnen Kunst en Cultuur 2009-2012* cultuurwijsheid, cultuurverbondenheid en cultuurloopbaan tot de centrale begrippen in het cultuurbeleid. In het perspectief 'de cultuur van de stad' komt aan bod wat voor soort stad Amsterdam wil zijn: een tolerante stad, met ruimte voor culturele pluriformiteit, waarin de

Amsterdammers op basis van vertrouwen met elkaar omgaan en waarin cultuurwijsheid en cultuurverbondenheid voorname ambities zijn. Cultuur wordt als een basisbehoefte beschouwd. In het perspectief 'de stad van kunst en cultuur' wordt specifiek ingegaan op de waarde en betekenissen van kunst en cultuur en wat bepalend is voor een vruchtbare cultuurloopbaan van Amsterdammers (2007, p. 9).

Een van de functies van kunst in de stad is dat "kunst culturen bij elkaar brengt". Uitgangspunt is dat cultuurgevoeligheid niet alleen individuele, maar ook collectieve waarden omvat die een verbinding met de ander aanbrengen (2007, p. 11). Hier is de grondhouding van Amsterdam duidelijk die van de culturele integratie. Diversiteit van kunst en cultuur vormt niet alleen "de kracht van de open stad", maar diversiteit is ook een "potentiële bron van wrijving". Cultuur wordt wisselend als kunst en als levensstijl voorgesteld. Binnen de antropologische benadering gaat het niet over bevolkingsgroepen. Etniciteit wordt gezien als een van de onderdelen die bepalend zijn voor iemands identiteit. De gemeente hangt hier de postmoderne grondhouding aan, met een dynamisch begrip van culturele identiteit. Er wordt niet gesproken over burgers, maar over Amsterdammers, een term die in principe een zekere integratie inhoudt, maar open staat voor ieders eigen invulling. Dit kenmerkt de universele grondhouding. 'Eenheid in verscheidenheid' is vertrekpunt voor de visie op culturele diversiteit:

Geen assimilatie maar interactie, geen uitsluiting maar insluiting, geen laissez faire maar betrekken bij. Wij beschouwen het als onze taak om ruimte te maken voor diversiteit van culturele uitingen in het publieke domein, om ruimte te maken voor nieuwe vormen van culturele productie, om ruimte te maken voor maatschappelijke dialoog en ontmoeting. Maar ook: ruimte te maken voor de beleving van de eigen culturele identiteit. Alleen door deze ruimtes te bieden, om te beginnen in mentale zin, kunnen de voorwaarden ontstaan voor emancipatie en binding (2007, p. 13).

Het ruimte geven aan identiteit duidt op de 'third space' grondhouding. Het gaat om een houding die multiculturaliteit opvat in termen van hybriditeit en cross-over. In de geboden ruimte kunnen nieuwe hybride identiteiten gezocht en gevonden worden, waardoor een individu op eigen wijze binding met de stedelijke samenleving vorm kan geven. Aangegeven wordt dat de Amsterdamse identiteit een combinatie is van individuele vrijheid en collectieve solidariteit (2007, p. 13). Amsterdam zet in op het ontstaan van een verrijkt weefsel van verbindingen in de stad gekenmerkt door wederzijds vertrouwen (2007, p. 41).

Binnen dit kader heeft cultuurwijsheid betrekking op het "leren, genieten en profiteren van de verschillen én de overeenkomsten" en op het "weten hoe je te verhouden tot onze stad en de mensen aan het begin van de nieuwe eeuw" (2007, p. 41). Cultuureducatie is een middel waarmee cultuurwijsheid wordt ontwikkeld. Wanneer Amsterdam ervan uitgaat dat kunst en cultuur "een onmisbare kwaliteit is in het leven van mensen en in het leven en het weefsel van de stad" en dat "het functioneren van een stad voor een groot deel berust op het gevoel van bewoners dat zij mede-eigenaar van hun stad zijn" is het logisch dat de gemeente mensen wil helpen bij het ontwikkelen van hun culturele loopbaan. Talentontwikkeling is daarom een van de ambities van Amsterdam:

Een cultuurloopbaan begint met het op jonge leeftijd leren kennen van het eigen talent. Zonder inzicht in de culturele aanleg of gevoeligheid kan er geen sprake zijn van cultuurwijsheid of een culturele loopbaan – als amateur of als professional. [...] Talentontwikkeling, cultuureducatie en aandeelhouderschap liggen in elkaars verlengde, omdat voor bijna iedereen het onderwijs dé plek is waar gerichte kennis-making met kunst en cultuur plaatsvindt (2007, p. 27).

Binnen het beeld dat Amsterdam van zichzelf schetst als een "stad van culturele diversiteit" is cultuureducatie speerpunt voor het mensen kennis laten maken met kunst en cultuur. Mensen zullen immers eerst kunst en cultuur (die vorm en inhoud geven aan verschillen en overeenkomsten) moeten ervaren en leren waarderen, wil dit daadwerkelijk culturen bij elkaar brengen. Cultuureducatie biedt jongeren deze toegang.

De grondhouding van pluralisme vanuit algemene diversiteit kenmerkt in grote lijnen de Hoofdpijnen *Kunst en Cultuur*. Etnische achtergrond wordt niet expliciet genoemd, maar blijft op de achtergrond, in de zin van verschil in culturele achtergrond of 'gezindte', toch wel degelijk aanwezig als punt van aandacht.

De Amsterdamse Kunstraad gaat veel explicieter in op culturele diversiteit. Hij is van mening dat investering in binnenschoolse cultuureducatie op termijn, als vanzelf, een diverser cultureel landschap dient op te leveren, meer in overeenstemming met de "diversiteit van de inwoners van het veelkleurige Amsterdam". Tegelijk stelt de kunstraad vast dat in geen enkele subsidieaanvraag sprake is van "een heldere en volledig uitgewerkte visie op culturele diversiteit" en dat de vanzelfsprekendheid van een "divers cultureel landschap" nu nog afwezig is (2008, p. 25-26).

Rotterdam: sociale samenhang en gemeenschappelijkheid

In de nota *In verbeelding van elkaar samen het toneel van stad zijn* geeft de gemeente Rotterdam (met een coalitie van PvdA, CDA, VVD en GroenLinks) aan dat de drie belangrijkste beleidsthema's voor de periode 2009-2012 cultuurparticipatie, cultuur en school en internationalisering zijn. Participatie is het kernbegrip, iedere Rotterdammer moet kunnen deelnemen aan culturele activiteiten. Nog steeds zijn namelijk niet "alle bevolkingsgroepen actief of receptief betrokken" bij kunst en cultuur. De bevolkingsdynamiek, met de sociale en culturele diversiteit in de stad (Rotterdam is een stad met 170 nationaliteiten), vraagt om het bedienen van "meer en andere doelgroepen". De stad wil zich manifesteren als kosmopolitisch: "Hierbij hoort een open, tolerant en gastvrij karakter, een omgeving waarbij sociale inclusie en innovatie hoog op de agenda staan, een stad die het toneel vormt voor ontmoetingen tussen mensen van velerlei achtergrond" (2007, p. 63).

Speciale aandacht wordt gegeven aan het bevorderen van de actieve cultuurparticipatie in de wijken. De "grote diversiteit in de bevolkingsopbouw" vormt daarbij het uitgangspunt: "Cultuurparticipatie kan zo een bijdrage leveren aan de kwaliteit van de stad, aan het welzijn van de individuele bewoners en aan de sociale kwaliteit; de manier waarop we samenleven in Rotterdam" (2007, p. 49).

Rotterdam zet in op cultureel burgerschap: "Cultuur en culturele participatie spelen een cruciale rol bij het bevechten en bereiken van burgerschap en maatschappelijke participatie" (2007, p. 6). Maar Rotterdam spreekt meer over Amsterdammers dan over burgers. De grondhouding van de stad is pluralisme vanuit algemene verscheidenheid met een hang naar universalisme, waarbij etnische afkomst zeker geen onderscheiden kindje is, maar waar diversiteit breder wordt getrokken dan culturele achtergrond. Deelname aan cultuur wordt "een verrijking" genoemd:

Cultuur beweegt je, ontroert je, zet je aan het denken en laat je kennismaken met nieuwe werelden. Tegelijkertijd zorgt cultuur voor cohesie tussen diverse groepen, stimuleert zij ontmoetingen, zorgt zij voor saamhorigheid, maakt zij problemen zichtbaar en bespreekbaar, houdt zij een spiegel voor en bevordert zij het creatieve vermogen van de samenleving (2007, p. 49).

Voor culturele diversiteit houdt de kracht van cultuur het volgende in: "Dat cultuur op een positieve manier bijdraagt aan de wijze waarop mensen naar elkaar kijken, aan de sociale cohesie in de maatschappij. Immers, wie kennis neemt van zijn eigen en andermans culturen, stelt zich open voor andere mensen en voor zichzelf" (2007, p. 40). Rotterdam combineert de grondhoudingen van het culturalisme en het pluralisme, met de eigenheid van culturen als centraal punt, met de grondhouding van de culturele integratie, het benadrukken van sociale cohesie, ontmoeting en saamhorigheid. Cultuureducatie wordt net als amateurkunst, community art en talentontwikkeling gezien als vorm van cultuurparticipatie. Het verschil tussen educatie en participatie wordt gezien in het feit dat bij educatie altijd sprake is van bewust gecreëerde leer-situaties. Via cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs ziet Rotterdam de grootste kans om met kunst en cultureel erfgoed de (culturele) competenties van jongeren en de sociale samenhang in de stad te versterken (2007, p. 57). De volgende paragraaf is tekenend voor de manier waarop Rotterdam de bijdrage van cultuureducatie ziet, ook op het gebied van culturele diversiteit:

Wij vinden het van groot belang om alle Rotterdamse jongeren te laten ervaren en te leren waar het bij kunst om gaat en wat zij er zelf aan kunnen hebben, ook in relatie tot anderen; om jongeren aan de hand van het Rotterdamse erfgoed meer zicht te geven op de eigen identiteit, bij voorkeur door verbindingen te leggen met hun directe omgeving leiden kunsteducatie en erfgoededucatie tot meer en betere persoonlijke ontwikkelingsmogelijkheden en een groter gevoel van eigenwaarde. Maar ook het maatschappelijke belang van cultuureducatie vinden wij groot. Wij zijn ervan overtuigd dat cultuureducatie ertoe bijdraagt dat mensen meer kennis krijgen over en begrip voor de cultuur van de ander met wie ze samenleven, wat ten goede komt aan de sociale samenhang in de stad. Het maakt mensen bewust van de culturele waarde van de eigen omgeving en stimuleert mensen zich daarvoor verantwoordelijk te voelen, waardoor het gevoel van gemeenschappelijkheid groeit, de leefbaarheid toeneemt en mensen zich meer thuis gaan voelen in hun omgeving (2007, p. 57).

Specifiek over erfgoededucatie wordt in dit kader nog opgemerkt dat het bijdraagt aan het creëren van meer begrip voor elkaars opvattingen, aan de discussie over maatschappelijke denkbeelden, vooroordelen, achtergronden en persoonlijke gevoelens (2007, p. 60).

Cultuur wordt in Rotterdam zowel in de betekenis van kunst als levensstijl gebruikt. De antropologische benadering komt om de hoek kijken wanneer het gaat om het maatschappelijk belang van kunst en cultuur. De grondhouding zou ik hier weer willen typeren als ergens tussen culturalisme en pluralisme vanuit etnische diversiteit, gecombineerd met culturele integratie. Uitgangspunt is dat de cultuur van de 'ander' verschillend is van die van jezelf, maar dat je met verschil om kunt leren gaan en dat dit uiteindelijk de sociale samenhang en het gevoel van gemeenschappelijkheid ten goede komt. Het label 'eenheid in verscheidenheid' zou zo op dit beleid geplakt kunnen worden.

Den Haag: vergroten van de cultuurparticipatie

Het meerjarenbeleidsplan kunst en cultuur 2009-2012 van de gemeente Den Haag (een coalitie met PvdA, VVD en GroenLinks) is anders van aard dan de rest van de G4-cultuurnota's. In plaats van een hoofdlijnendocument is dit meer een opsomming van en reactie op de adviezen die de Adviescommissie Kunst en Cultuur heeft uitgebracht onder de naam *Verscholen goed*.

Het is de adviesaanvraag voor het Meerjarenbeleidsplan Kunst en Cultuur 2009-2012 waar het college, naast richtlijnen voor de beoordeling door de adviescommissie, zijn uitgangspunten voor het beleid uiteen zet. Een van de aandachtspunten is cultuur en participatie. Ingezet wordt op een breder cultureel klimaat, waarin meer Hagenaars actief en passief participeren en waarin cultuur voor iedereen toegankelijk is. Jongeren en nieuwe Hagenaars krijgen speciale aandacht. Aangegeven wordt dat in Den Haag 144 verschillende nationaliteiten vertegenwoordigd zijn en dat deze "grote rijkdom aan verschillende culturele achtergronden" zijn weerslag moet hebben in het cultuur-aanbod, waar verschillende groepen iets van hun gading kunnen vinden en waar ook kruisbestuiving plaatsvindt tussen verschillende groepen (jongeren, ouderen, mensen met een westerse en niet-westerse achtergrond en expats).¹⁰ De grondhouding die hieruit spreekt, is die van pluralisme vanuit algemene diversiteit, waar etnische afkomst, verwoord als culturele achtergrond, zeer expliciet een belangrijk onderdeel van uitmaakt.

Onder actieve cultuurparticipatie verstaat Den Haag de amateurkunstsector, community art, popcultuur en talentontwikkeling. Passieve cultuurparticipatie omvat cultuureducatie en verbreding van zowel het aanbod als het publiek. Over cultuureducatie is Den Haag van mening dat "het basisonderwijs (kinderen van 4-12 jaar) de plaats is om kinderen in contact te brengen met cultuur en hen te leren wat de maatschappelijke waarde ervan is. Op die manier vormt zich een basisgedachte over cultuur die men op latere leeftijd kan gebruiken als startpunt voor het verder ontdekken van de wereld van kunst en cultuur" (2007, p. 14). De verbinding tussen cultuureducatie en culturele diversiteit wordt niet expliciet gelegd, maar moet meer gezocht worden in het algemeen belang dat gehecht wordt aan participatie, via het leren participeren.

Over de visie op de waarde van cultuur voor de samenleving biedt voormalig wethouder Cultuur en Financiën Jetta Klijnsma (PvdA) uitkomst:

Cultuur is juist van belang omdat het een bindend element is in de samenleving. Een samenleving die in korte tijd ingrijpend van samenstelling is veranderd en waarvan regelmatig wordt gezegd dat zij in identiteitscrisis verkeert. Cultuur inspireert, enthousiasmeert en zet aan tot reflectie, kan tegenstellingen oproepen waardoor debat en discussie ontstaat, maar kan daardoor mensen juist ook weer dichter bij elkaar brengen en tot ontmoeting leiden tussen verschillende publieks-groepen. Immers, een samenleving zonder debat en zonder ontmoeting is een dode samenleving. Cultuur is een essentiële voorwaarde voor een dynamische, levendige samenleving (2008, p. 3).

Uit dit citaat spreekt een grondhouding van culturele integratie, omdat gesproken wordt over cultuur als bindend element in de samenleving. Cultuur zorgt voor debat en ontmoeting. Cultuur moet hier, en in de rest van het document, steeds begrepen worden in de betekenis van kunst. De antropologische betekenis van cultuur komt in het geheel niet aan bod.

Utrecht: cultuur, diversiteit en integratie

De Utrechtse cultuurnota *De ontdekking van Utrecht* biedt een actieplan cultuur voor de jaren 2008 tot en met 2018, het jaar waarin Utrecht (een coalitie van PvdA, Groen-Links, CDA en ChristenUnie) Culturele Hoofdstad van Europa wil worden. Vertrekpunt is de intrinsieke waarde van cultuur, dat "kunst en cultuur essentieel onderdeel zijn van ieders leven, en een onmisbare inspiratiebron voor de uitdrukking van individuele emoties en ontwikkeling van nieuwe inzichten". Van daaruit worden kunst en cultuur onder meer ook beschouwd als middel om de sociale cohesie te bevorderen. Het cultuurbeleid bestaat uit twee hoofdlijnen, 'De stad als podium' en 'wijk en wereld'. Binnen de eerste lijn wordt gesproken over extra aandacht voor talentvolle jongeren met dubbele culturele bagage. Binnen 'wijk en wereld' wordt de relatie tussen culturele diversiteit en cultuureducatie gelegd door beide te scharen onder de noemer cultuurparticipatie. Hieronder verstaat Utrecht het samenhangend geheel van activiteiten op het gebied van amateurkunst, cultuureducatie, brede school, community art, diversiteit en integratie. Deze sectoren worden verondersteld 'synergie' te hebben, maar hoe dit er precies uit zou moeten zien, wordt niet verder uitgewerkt. De inhoudelijke link tussen cultuureducatie en culturele diversiteit ontbreekt. Over divers publieksbereik wordt nog kort aangegeven dat verkleuring van publiek altijd een aandachtspunt blijft. Welke instrumenten of programma's hiervoor dienen, blijft onbesproken.

Utrecht streeft naar een "meerjarig integraal programma cultuurparticipatie dat is opgebouwd uit projecten die een sterke relatie hebben met de diverse wijken en met een aantal DMO-programma's zoals de Onderwijsagenda, het Programma voor de Jeugd en het Meerjarenkader Diversiteit en Integratie" (2008, p. 35). Culturele activiteiten¹¹ dragen verder bij aan "algemenere doelstellingen op het gebied van burgerschap, diversiteit en integratie".¹²

Utrecht koppelt allerlei zaken aan elkaar, onder meer cultuur, diversiteit en integratie. Door diversiteit zo direct samen te voegen met integratie is in ieder geval duidelijk dat de component etnische achtergrond een belangrijk onderdeel uitmaakt van diversiteit. Het streven naar integratie en sociale cohesie duidt op de grondhouding culturele integratie. Ondanks dat Utrecht de bijdrage van kunst en cultuur aan integratie benoemt, wordt cultuur nergens in de nota in de antropologische betekenis gebruikt, steeds gaat het om de combinatie kunst en cultuur.

Utrecht zet sterk in op culturele activiteiten in de wijken: "Cultuur in de wijk heeft niet alleen waarde op zichzelf, maar draagt ook bij aan de sociale cohesie, het gevoel van trots en verbondenheid van wijkbewoners bij elkaar en hun directe omgeving. Professionele kunst, amateurkunst, cultuureducatie en community art raken in wijk-gerichte activiteiten op een natuurlijke wijze met elkaar verbonden" (2008, p. 34). Ook hier volgt geen nadere verklaring van de veronderstelde relatie tussen de afzonderlijke cultuurgebieden.

1.7

gemeentelijk beleid samengevat

Net als het Rijk kiezen drie van de onderzochte steden niet voor één bepaalde strategie. Alleen Utrecht heeft een eenduidige grondhouding jegens culturele diversiteit. Alle vier propageren culturele integratie. Er wordt duidelijk gepoogd de stad als eenheid bij elkaar te houden. Maar tegelijkertijd benadrukken Amsterdam, Rotterdam en Den Haag de verscheidenheid van hun inwoners.

Den Haag en Utrecht gaan in het beleid geheel uit van cultuur in de zin van kunst, terwijl Amsterdam en Rotterdam het cultuurbegrip ook antropologisch bezien en naast culturele ook sociale ambities hebben met hun cultuurbeleid. Het is een keuze voor een bepaalde manier van samenleven. Cultuureducatie wordt expliciet in deze visie betrokken, maakt hier integraal onderdeel van uit.

Hoewel Den Haag en Utrecht cultuur benaderen als kunst, worden sociale cohesie (bij beide) en integratie (alleen in Utrecht) genoemd als zaken waar culturele activiteiten een bijdrage aan leveren. Maar op de relatie tussen kunst, cultuur en cultuureducatie enerzijds en hun bijdrage aan de samenleving anderzijds bestaat in deze twee steden geen uitgewerkte visie, zoals wel het geval is in Amsterdam en Rotterdam.

Rotterdam heeft het net als het Rijk over burgerschap, Utrecht heeft het over integratie, Den Haag heeft het hier helemaal niet over. Amsterdam komt met een eigen alternatief voor burgerschap, namelijk de Amsterdammer als mede-eigenaar of aandeelhouder van de stad. Allemaal zien ze in kunst en cultuur een middel om de inwoners te verbinden met de stad. Den Haag en Rotterdam hangen voor een gedeelte dezelfde grondhoudingen aan, maar hun beleid is toch heel verschillend. In Den Haag zegt de gemeente geen doelgroepenbeleid voor te staan, maar is het beleid wel sterk gericht op het betrekken van bepaalde groepen bij kunst en cultuur. In Rotterdam is er veel aandacht voor verschillen in etnische achtergrond, maar wordt de burger in het algemeen aangesproken, niet een bepaalde groep.

1.8

conclusie

Bovenstaande analyse kan worden samengevat in het volgende schema:

Grondhouding	Ministerie van OCW 1997-2012				G4 2009-2012			
	Nuis	Ploeg	Laan	Plasterk	A'dam	R'dam	D-H	Utr
Universalisme				x	x	x		
Achterstandsdenken		x						
Culturalisme of relativisme		x				x		
Culturele integratie	x	x	x	x	x	x	x	x
Pluralisme vanuit etnische diversiteit	x	x	x			x		
Pluralisme vanuit algemene diversiteit		x	x	x	x	x	x	
Postmodern / 'third space' multiculturalisme				x	x			

In de geanalyseerde beleidsdocumenten wordt geprobeerd verschillende visies op culturele diversiteit met elkaar te verzoenen. Hierbij wisselen verschil en overeenkomst elkaar af. De paradox van het gepropageerde 'eenheid in verscheidenheid' geeft dit goed weer. Het label 'eenheid in verscheidenheid' past eigenlijk op elke strategie waarbij de grondhouding culturele integratie met een of meer van de andere grondhoudingen gecombineerd wordt, en dit is overal (behalve in Utrecht) het geval. Het maken van een harde keuze voor de richting van het integratiebeleid is dan ook niet waar het cultuurbeleid ten principale voor bedoeld is. Het cultuurbeleid lijkt gebruikt te worden om een soort 'feelgood'-sfeer te kweken over culturele diversiteit waar (met uitzondering van Van der Ploeg) voor conflict of polarisatie weinig plaats is. Het is een optimistisch, stimulerend verhaal dat tegenover het pessimistische verhaal over achterstand, probleemwijken en cultuurclash wordt geplaatst. Kunst en cultuur worden gerepresenteerd als smeermiddel voor het omgaan met verschil binnen landelijke en lokale samenlevingsverbanden.

Culturele integratie, de grondhouding die alle partijen aanhangen, is in verschillende verschijningsvormen terug te zien. Opvallend is dat culturele integratie tegenwoordig niet meer zozeer het interculturele ideaal van het vieren van cultuurverschil inhoudt (zoals bij Nuis), maar gekoppeld wordt aan individuele diversiteit en een zoektocht naar universele categorieën, zoals de burger.

Verskil tussen het Rijk en de grote steden is dat cultureel burgerschap voor het Rijk een meer theoretische exercitie is, terwijl het voor een stad (en haar inwoners) veel meer de werkelijkheid van alledag inhoudt. Binnen het rijksoverheidsbeleid is er heden ten dage nauwelijks aandacht meer voor culturele diversiteit in de zin van etnische achtergrond,¹³ maar bij de steden maakt culturele diversiteit in deze betekenis nog steeds, verschillend in diepgang en via verschillende strategieën, onderdeel van beleid uit.

Cultuureducatie is binnen het landelijke beleid sinds de bewindsperiode van Nuis een steeds belangrijker onderdeel gaan uitmaken van de algemene legitimatie voor het cultuurbeleid. Tegelijkertijd wordt de legitimering voor het van staatswege ondersteunen van de cultuursector in toenemende mate gevonden in de relevantie van kunst en cultuur voor de maatschappij. Uit eerder onderzoek van mij bleek dat doelstellingen voor cultuureducatie op de niveaus van de persoonlijke ontwikkeling en cultuurdeelname steeds meer het domein van de algemeen maatschappelijke waarde van cultuur worden binnengetrokken. In het beleid worden grote verwachtingen uitgesproken over de bijdrage die kunst en cultuur en ook cultuureducatie kunnen leveren aan het bereiken van sociale doelstellingen en een betere samenleving (Meewis, 2008, p. 44-45). Cultuur wordt als een van de belangrijke factoren voor het functioneren van de samenleving neergezet. Het grote belang dat gehecht wordt aan cultuureducatie, dat individuen immers zou voorbereiden op latere actieve (maatschappelijke) participatie, wordt zo mede verklaard.

Cultuureducatie is vandaag de dag een van de beleidsstrategieën binnen het terrein van de cultuurparticipatie. Volgens Trienekens (2009, p. 22) lijkt het thema diversiteit momenteel geparkeerd te zijn in het participatiedomein en in het beleid gericht op amateurkunst of cultuureducatie. Dit zijn immers terreinen waarop een individu zelf, gemedieerd via kunst en cultuur, actief deel kan nemen aan de samenleving. Naar mijn idee bieden kunst, cultuur, en educatie hiervoor een geschikte 'ruimte' om betrokken te zijn bij de maatschappij en culturele verschillen aan de orde te stellen, maar wel onder eigen voorwaarden, zonder vooropgezette uitkomst. Cultuureducatie biedt mogelijkheden om via een cultureel divers aanbod in te spelen op de omgeving en de smaak, de ervaring en de belevingswereld van jongeren, die tegenwoordig overal - op straat, op school of via de media - te maken hebben en omgaan met culturele diversiteit. Zo ontdekken ze wat cultuur betekent voor henzelf en voor de maatschappij.

Literatuur

Baarle, Yvonne van (2004). *Divers cultuurbeleid in een multiculturele samenleving. Een handreiking aan gemeenten*. Den Haag: VNG uitgeverij.

Cultuurnetwerk Nederland (2005). *De rol van cultuureducatie bij het bevorderen van culturele diversiteit in het primair onderwijs*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Geest, Nelly van der et al. (2006). *Dwarspeiling Intercultureel*. Utrecht: Hogeschool voor de Kunsten, Lectoraat Kunst en Economie.

Heteren, Lucia van & Najand, Soheila (2005). 'Ik zie ik zie wat jij niet ziet. Over beleid en beoordeling in een multiculturele theaterpraktijk'. In: Bleeker, Maaïke (et al.). *Multicultureel drama?* Amsterdam: AUP.

Meewis, Vera (2008). *Participeren in of via kunst en cultuur? Een onderzoek naar de legitimatie voor cultuureducatie in het beleid van de rijksoverheid sinds 1995*. Utrecht: Masterscriptie Kunstbeleid en -management.

Mielliet, Guy (2000). *Zicht op... Culturele diversiteit*. Utrecht: Cultuurnetwerk Nederland.

Saraber, Laurien (2006). *Meervoud als mentaliteit. Culturele diversiteit in dansvakonderwijs*. Amsterdam: AHK.

Scheffer, Paul (2008). *Erfgoed en de open samenleving. Verslag debat over culturele diversiteit in de erfgoedsector*. Amsterdam: Erfgoed Nederland en de Mondriaan Stichting.

Schreuder, Adri (2008). *Multiculturele variaties in muziekeducatie*. Amsterdam: AHK.

Trienekens, Sandra (2009). *Kunst in het hart van de samenleving. Over burgerschap en culturele dynamiek*. Amsterdam: HvA Publicaties.

Beleidsdocumenten

Amsterdamse Kunstraad (2008). *Adviezen ter voorbereiding van het Amsterdamse Kunstenplan 2009 tot en met 2012*.

Gemeente Amsterdam (2007). *Hoofdpijnen Kunst en Cultuur 2009-2012*.

Gemeente Den Haag (2008). *Wonderlijke noodzaak. Meerjarenbeleidsplan kunst en cultuur 2009-2012*.

Gemeente Den Haag (2007). *Adviesaanvraag Meerjarenbeleidsplan Kunst en Cultuur 2009-2012*.

Gemeente Rotterdam (2007). *In verbeelding van elkaar samen het toneel van stad zijn. Uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2009-2012*.

Gemeente Utrecht (2008). *De ontdekking van Utrecht. Actieplan cultuur 2008-2018*. Laan, M. van der (2004). *Cultuurnota 2005-2008. Meer dan de Som*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Laan, M. van der (2004a). *Brief met onderwerp Cultuur en School*.

Laan, M. van der (2003). *Meer dan de som. Beleidsbrief cultuur 2004-2007*.

Netelenbos, T. en A. Nuis (1996). *Cultuur en school*. Den Haag: SDU.

Nuis, A. (1995). *Pantser of ruggegraat. Uitgangspunten voor cultuurbeleid*. Den Haag: SDU.

Nuis, A. (1996). *Pantser of ruggegraat. Cultuurnota 1997-2000*. Den Haag: SDU.

Ministerie van OCW (1999). *Vervolgnottitie Cultuur en School*. Zoetermeer: Ministerie van OCW.

Ministerie van OCW, IPO en VNG (2008). *Bestuurlijke afspraken over het Fonds voor Cultuurparticipatie*.

Plasterk, R.H.A. (2007). *Kunst van leven. Hoofdpijnen cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van OCW.

Plasterk, R.H.A. (2009). *Brief met het onderwerp culturele diversiteit*.

Plasterk, R.H.A. (2009a). *Brief met het onderwerp voortgang beleidsvoornemens cultuurparticipatie*.

Ploeg, R. van der (2000). *Cultuur als confrontatie*. Den Haag: SDU.

Ploeg, R. van der (1999). *Cultuur als confrontatie. Uitgangspunten voor het cultuurbeleid 2001-2004*. Den Haag: SDU.

Ploeg, R. van der (1999a). *Ruim baan voor culturele diversiteit*. Den Haag: SDU.

Raad voor Cultuur (2007). *Innoveren, participeren! Advies agenda cultuurbeleid en culturele basisinfrastructuur*. Den Haag: Raad voor Cultuur.

Noten

¹ Onder etniciteit worden de culturele kenmerken en gedragingen van een groep mensen verstaan die van generatie op generatie worden overgedragen en die worden versterkt door het besef van gemeenschappelijke afkomst/herkomst.

² Voornamelijk gebaseerd op de zogeheten cultuurnota's, waarin de uitgangspunten van het cultuurbeleid voor een periode van vier jaar uiteengezet worden. Binnen het bestek van dit hoofdstuk heb ik minder aandacht besteed aan beleidsnota's en brieven op specifieke deelreinen, waarin meer concreet op de uitvoering gestuurd wordt.

³ Een korte historische schets van de dynamiek in het beleid: in de jaren tachtig groeit het besef dat immigranten blijvend deel van de samenleving gaan uitmaken. Maar er vindt nog nauwelijks discussie plaats over de effecten hiervan op de kunstwereld. Waar het overheidsbeleid er eerst op was gericht om kunst en cultuur te gebruiken voor het minderhedenbeleid, met als leus 'integratie met behoud van eigen identiteit', werd in de loop van de jaren tachtig de artistieke waarde van een cultureel divers aanbod benadrukt. Het kwaliteitscriterium weegt dan zwaarder dan het doelgroepenbeleid. In de jaren negentig hebben zowel de diversiteit van het kunst- en culturaanbod als de deelname van diverse publieksgroepen aan kunst en cultuur prioriteit.

⁴ In de uiteindelijke cultuurnota 2001-2004 stelt Van der Ploeg een ruimere opvatting van culturele diversiteit te hanteren, niet alleen culturele minderheden, maar ook jongeren, vrouwen en mensen van buiten de Randstad.

⁵ Het bevorderen van de kwaliteit van het culturele aanbod, de spreiding van kunst en cultuur en het verzekeren van de toegankelijkheid daarvan.

⁶ www.regering.nl/Het_kabinet/Regeerakkoord/geraadpleegd_december_2008.

⁷ In te vullen door Kosmopolis, de organisatie die zich hiermee bezighoudt, en de gemeenten.

⁸ Deze term komt niet meer ter sprake in de brieven van april en september 2009.

⁹ Van de G4 steden sluit het Rijk met Amsterdam, Rotterdam en Den Haag aparte cultuurconvenanten, Utrecht valt onder het landsdeel Midden.

¹⁰ In Den Haag is in 2005 Culturalis opgericht dat naast de taken amateurpodiumkunsten en nieuwe, zich ontwikkelende cultuuruitingen ook specifiek belast is met niet-westerse cultuuruitingen.

¹¹ Zoals de Culturele Zondagen en activiteiten van Kosmopolis en het community art lab van de Vrede van Utrecht.

¹² Voormalig wethouder Cees van Eijk (GroenLinks) had naast cultuur ook welzijn en integratie in zijn portefeuille.

¹³ Alhoewel diversiteit een van de doorsnijdende aandachtspunten is in de missie van het Fonds voor Cultuurparticipatie.